

23. Slovenská próza a dráma druhej polovice 20. storočia

Próza druhej polovice 20. storočia

1945 – 1948

Po druhej svetovej vojne ostáva v platnosti program vyslovený v r. 1936 v Trenčianskych Tepliciach, na ktorom sa všetci spisovatelia zjednotili a vyjadrili vernosť slobode a veľkým ideálom ľudstva. Časť autorov sa obávala stíhania za spoluprácu v štátnych a verejných funkciách klérofašistického Slovenského štátu, a preto emigrovala ešte pred príchodom Červenej armády (J. Ciger Hronský, M. Urban, T. Gašpar). Posledných dvoch americké okupačné úrady vrátili a boli odsúdení a uväznení. V tomto období vychádza priečinková literatúra M. Figuli, F. Kráfa. Publikujú aj autori – naturalisti: F. Švantner – román *Nevesta hôľ*, novely *Dáma*, *Sedliak*, *List*. F. Hečko napísal román *Červené víno*. Obdobie vojny a podobu SNP opisali vo svojich dielach P. Jilemnický (román *Kronika*) a D. Tatarka (román *Farská republika*).

1948 – 1954

Po socialistickej revolúcii vzniká Zväz slovenských spisovateľov, ktorý dohliada na dodržiavanie predpísaných tém. V tomto období vznikajú dominantné diela schematismu: F. Hečko – *Drevená dedina*, D. Tatarka – *Radostník*, J. Horák – *Šachty*. Vychádzajú aj diela opisujúce SNP: V. Mináč – *Smrť chodí po horách*. Komunistická strana vypracovala premyslený systém represie voči neposlušným spisovateľom: nesmeli publikovať, mali problémy v občianskom uplatnení sa, ich rodinných príslušníkov, prípadne ich samotných, väznili. K najrafinovanejším formám zastrášovania patrilo uprednostňovanie robotníckych autorov pred vzdelanými profesionálmi. Išlo o to, aby literatúra vychovávala uvedomelých robotníkov, družstevníkov, ktorí svoj „boj za mier“ nesmú za žiadnu cenu vzdať. K typickým žánrom patrí budovateľský román a historická románová kronika.

1954 – 1956

Rok 1954 je označovaný za začiatok „odmäku“ v slovenskej próze. Alfonz Bednár vydáva román *Sklený vrch*, v ktorom nahradil prísne spoločensky chápaného človeka človekom s individuálnym osudom a vlastným vnútorným svetom. Na stránkach literárnych časopisov prebieha rozsiahla diskusia o stave slovenskej literatúry. V r. 1956 vychádza monumentálny román Švantnera *Život bez konca* (zachytáva roky 1895 – 1935) a kniha noviel *Hodiny a minúty* od Alfonza Bednára. Nastupuje mladá generácia, ktorá odmieta dedičstvo minulej etapy literárneho vývinu.

1956 – 1968

Nastáva uvoľnenie, experimentovanie v literatúre, prekladanie cudzojazyčných diel. V tomto čase sa vytvoril aj priestor na generačnú diferenciáciu, na osobnú kryštalizáciu spisovateľov. Mladá generácia nadväzuje na francúzsky existencializmus, ponára sa do ľudskej psychiky, erotizuje prózu, objavuje neorealizmus, amerických beatníkov. Začali vychádzať tri nové lit. časopisy: *Mladá tvorba*,

Osnova kapitoly:

Próza druhej polovice 20. st.

František Hečko
Rudolf Jašík
Alfonz Bednár
Domínik Tatarka
Ladislav Mňačko
Ladislav Tazky
Vincenc Sikula
Peter Jaroš
Ladislav Ballek
Ján Johánides
Rudolf Sloboda
Pavel Vilikovsky
Dušan Dušek
Dušan Mitana
Jana Juránová

Dráma druhej polovice 20. st.

Stefan Kralik
Ivan Bukovec
Peter Karvas
Milan Lasica
a Julius Satinský
Stanislav Stepka

Poznámky:

Schematismus – bezduchá mechanickosť, sablonovitosť, sklon k mysleniu a konaniu podľa hotových vzorov; u nás je to tvorba tzv. industrializovanej literatúry; opisuje budovateľské úspechy, združstevňovanie, spriemyselnovanie.

Sprievodným javom schematismu bolo zostátnenie cirkevných a súkromných vydavateľstiev: Spolok sv. Vojtecha, Transcius, likvidácia časopisov: *Elán*, *Verbum*.

Budovateľský román – popis prostredia; pozitívni hrdinovia: robotníci, funkcionári, negatívni: intelektuáli, špióni; obraz znarodňovania...

V r. 1956 N. Chruščov na zjazde KSSZ vystúpil s kritikou Stalina, kultu osobnosti

Revue svetovej literatúry, Romboid. Autori sa nevyhýbali téme vojny, fašizmu, antisemitizmu: R. Jašík - Námestie sv. Alžbety, L. Ťažký - Amenmária. Sami dobrí vojaci. V exile vydáva J. Ciger Hronský - Svet na Trašovisku, v ktorom zobrazuje SNP ako zradu na národe. Niektorí spisovatelia vytriezveli z budovateľského opojenia: D. Tatarka - Démon súhlasu, L. Mňačko - Oneskorené reportáže, Nočný rozhovor (pohľad na vojnu očami siroty nemeckého vojaka). V tomto období debutujú mladí autori J. Johanides, V. Šikula, R. Sloboda, J. Lenčo, P. Jaroš, J. Blažková a iní. Odkláňajú sa od veľkých prozaických fór a žánrovo sa presúvajú k poviedke a novele. Prenášajú pozornosť od človeka verejného na človeka súkromného, k existenciálnej analýze, zaoberajú sa intímno-citovými problémami. Dominuje mladý hrdina, väčšinou outsider. Literatúra sa sexualizuje, lebo príbehy sa odohrávajú na úrovni ľubostnej reflexie. Spisovatelia sa nechávajú inšpirovať francúzskym novým románom a latinskoamerickým magickým realizmom.

1968 - 70-te roky

Po augustových dňoch v r. 1968 odchádzajú do exílu spisovatelia Mňačko, Blažková, Gavalcová a iní. Títo autori publikujú v zahraničí a vytvárajú tak exilový prúd slovenskej literatúry. V období normalizácie boli z literárneho života vyradení talentovaní spisovatelia: Hykisch, Lenčo, Johanides, Šikula, Sloboda, Lasic, Satinský. D. Tatarka vystúpil na bratislavskom námestí proti prichodu sovietskych vojsk a tým sa odsúdil na vylúčenie z verejného života. Asi 40 spisovateľov a literárnych pracovníkov bolo vylúčených zo Zväzu slovenských spisovateľov, niektoré mená zmizli z učebníc. Bolo pozastavené vydávanie literárnych časopisov Kultúrny život, Literárny týždenník, Mladá tvorba. Od r. 1972 sa datuje návrat k silnému socialistickému realizmu. V. Mihálik a D. Okáli sa v tomto období pokúšali o systematické ideologické preškolenie akceptovaných autorov a literárnych kritikov. Niektorí spisovatelia vydávajú svoje diela samizdatovo - samizdatový a disidentský prúd: D. Tatarka, I. Kadlecík, H. Ponická, P. Hruz, M. Šimečka. V oficiálnom prúde pôsobili autori, ktorí mali podporu režimu i ďalší, ktorí napr. začali písať historický román ako formu úniku pred predpísanými témami: V. Šikula - Majstri, Muškát; P. Jaroš - Tisícročná včela; L. Ballek - Pomocník, Agáty; A. Hykisch - Čas majstrov, Milujte kráľovnú; J. Lenčo - Egyptanka Nitokris, Zlaté rúno.

V 70-tych rokoch sa spisovatelia utiekajú do absurdity a tieto témy komunistickí cenzori zakazovali. Preto ostáva jedinou možnou témou, ktorú mohli uplatňovať a nebola napadnuteľná, téma detstva, mladosti, každodennosti. Postoje autorov boli sebaanalytické, opatrné, skúmané, buričské, boli to únikové cesty od ozajstných problémov.

70-te roky - 1989

Tematické východiská slovenskej prózy boli veľmi široké. Dominovalo v nich stvárnenie súčasnosti v rozličných žánrových rovinách. Viacerým autorom sa darilo eliminovať hranice medzi literatúrou pre mládež a literatúrou pre dospelých: P. Glocko, D. Dušek. Do novelistických či románových celkov boli častejšie začleňované postmodernistické reflexívne, lyrizujúce či publicistické pasáže (D. Mitana, P. Vilikovský, R. Sloboda). Výrazným trendom slovenskej prózy bolo aj sústredenie sa na určitý región a jeho špecifiká. Východné Slovensko stvárňovali M. Zimková, S. Rakús, Záhorie Š. Moravčík, D. Dušek, Oravu J. Johanides,

Poznámky:

☉
*existencializmus,
americkí beatníci,
neorealizmus,
nový román,
magický realizmus*
(pozri kap. 21, s. 144, 148,
150, 151, 153)

✍
K najprekladanejším
autorom tohto obdobia
patrí K. Jarunkova,
ktorá písala pre deti.

✍
Samizdat (z rus. *sam izdat* -
sam vydat) - ilegálne
vydávaná tlač; samizdat sa
pokúšal postaviť vedľa
oficiálnej literatúry aj
literatúru neoficiálnu tak,
aby skutočne žila a dosta-
vala sa medzi čitateľov; prvé
kroky boli veľmi opatrné,
niekoľko strojopisných
exemplárov nemohlo
konkurovať obrovským
nákladom zo štátnych
vydavateľstiev.

✍
Disident - politický odporca
oficiálnej mienky, oficiál-
neho smeru v politike,
v štáte.

☉
postmodernizmus
(pozri kap. 21, s. 152,
kap. 23, s. 183)

O. Feldeková, Modru a Pezinok V. Šikula, južné Slovensko L. Ballek, podtatranskú obec Hybe P. Jaroš. Niektorí spisovatelia sa zaoberali aj dávnejšou minulosťou, najmä veľkomoravskou (M. Ferko), obdobím 16. až 19. st. (H. Zelinová, A. Hykisch, V. Šikula).

FRANTIŠEK HEČKO (1905 - 1960)

Narodil sa v Suchej nad Parnou. Vyrastal vo vinohradníckej rodine, ktorá počas hospodárskej krízy musela predať svoj majetok. Spisovateľ vnímal človeka ako bytosť existenčne zrastenú so zemou. Sociálne vnímanie skutočnosti postupne pretransformoval na projektovanie socialistického realizmu v literatúre.

- **Vysťahovalci, Na pravé poludnie, Slovanské verše** - zbierky básni
- **Červené víno** - umelecky najhodnotnejší román; myšlienkovy viackontextové a čiastočne autobiografické dielo zobrazujúce osudy troch pokolení rodiny Habdžovcov počas niekoľkých desaťročí 20. storočia
- **Drevená dedina** - román; modelová ukážka povojnového socialistického realizmu, lyrickosť bola nahradená vecnosťou, psychologická analýza ideologickosťou

RUDOLF JAŠÍK (1919 - 1960)

Narodil sa v Turzovke na Kysuciach. V mladosti musel pracovať, aby mohol študovať na obchodnej škole. Ako vojak slovenskej armády bojoval na ukrajinskom fronte. Počas SNP vstúpil do partizánskeho oddielu. Po vojne pôsobil v rôznych stranických a štátnych funkciách.

- **Na brehu priezračnej rieky** - románový debut situovaný na Kysuce v čase vrcholiacej hospodárskej krízy
- **Námestie svätej Alžbety** - román; dej je zasadený do „mesta pod viničným vrchom“ v r. 1941; témou je tragická láska Igora a Evy, represálie voči židovskému obyvateľstvu; Igor sa stretáva so Žltým Dodom; obaja spolu vyrastali na Námestí sv. Alžbety; zoznámia sa so Židovkou Evou; podľa zákona musia Židia nosiť prísitu žltú hviezdu; bohatí Helderovci si chcú kúpiť slobodu odchodom za hranice; Erna si židovskú minulosť chce vykúpiť svadbou s ponemčeným Kvikom; Maxi sa individuálne búri (príšije si hviezdu na chrbát) a nezištne pomáha Eve (predaj koní); Samko nechce našetrené peniaze obetovať pre pokrstenie Evy, ale po jej smrti „rieši“ situáciu celej rodiny samovraždou; holič Flórik vstupuje do HSLS zo zistných dôvodov karierizmu a zbohatnutia; vojaci SS zhromaždia všetkých Židov a odvádzajú ich do vlaku; zastrelia Evu; Haso (zástupca okresného tajomníka HSLS) nesúhlasí s deportáciou:

„Haso má v sebe stroškotanu dušu a je smutný. Svet okolo neho i pod ním sa roztancoval a jeho nutka do šialeného smiechu. Má na to právo, vie, že má. Lebo je fašista ako major.“

„V izbe zadunel vystrel. Z Hasovej hlavy vystrelka krv, sjarbuje žltu dlážku. Na čierno.“

Cierna krv

Mám rád fašistov - mŕtvych. Podávam ti ruku - Haso. Sam z vlastného rozhodnutia. Neprosím ťa o to. Sam som sa tak rozhodol. Lebo my - ľudia, fašistov neprosíme, a prosit' nebudeme. Mám ťa rád, lebo si mŕtvy.“

(Rudolf Jašík: Námestie svätej Alžbety)

Igor sa odhodlal pomstiť nepravosti, a preto zabíja Flórika.

Poznámky:

Rudolf Jašík

Igor Hamar, hlavná postava románu **Námestie svätej Alžbety**, je mladý človek plný lasky k židovskému dievčatu. Jeho konanie predstavuje individuálnu vzburu (byva porazená) a vyvíja sa od proletára, ktorý sa politicky uvedomuje, cez osobnú tragédiu, až k vražde nenávideného Flórika. Autor zachytáva arizáciu (odoberanie majetku) židovského obyvateľstva, vraždy zo zistných dôvodov, povzbudzovanie udavčstva za uplatu. Veľmi realisticky vyznieva rozčelenie židovského obyvateľstva podľa majetku, reakcie na životanebezpečnú situáciu, v ktorej sa ocitli. Román je viac psychologicky ako spoločensky, má lyrizujúci charakter (diológ s neživými predmetmi - slnkom, vezou, gástanom). Autor posuva dej, komentuje ho, kritizuje fašizmus, prihovára sa svojej postave, rád jej. V diele je biblická symbolika (v názvoch kapitol. Posledná večera. Božie oko. Nesväty Jan Krstiteľ) a symbolika lásky, ktorú autor zbožštuje.

- **Mŕtvi nespievajú** – román; zaoberal sa rozporuplnosťou vojnovéj doby, analyzoval myslenie a konanie postáv žijúcich v zázemí

ALFONZ BEDNÁR (1914 - 1989)

Narodil sa v Neporadzi. Pôsobil ako stredoškolský profesor, neskôr pracoval vo vydavateľstvách a ako scenárista v Československom štátnom filme.

- **Sklený vrch** – román; tvorí hraničný bod vo vývojových fázach našej literatúry; v čase, keď vyšiel, nahradil prísne spoločensky chápaného človeka človekom s individuálnym osudom a s vlastným vnútorným svetom; je napísaný ako denník hlavnej hrdinky Emy Klaasovej, zobrazuje a konfrontuje udalosti z obdobia SNP, r. 1947 a z dobovej súčasnosti reprezentovanej stavbou priehrady
- **Hodiny a minúty** – zbierka noviel, v ktorých autor opäť využíva pásmovú kompozíciu, konfrontuje vojnový čas s minulosťou a prítomnosťou; SNP zobrazuje ako hraničnú existenčnú situáciu, v ktorej sa prejavujú najpodstatnejšie ľudské vlastnosti, preto aj odheroizoval protifašistický odboj a ukázal, ako tragicky vojna doliehala na osudy postáv; v novele **Kolíska** autor odkrýva psychológiu, pocity, výčitky svedomia, spomienky; B. naraz pracoval s líniou prítomnosti, kde Zita počúva v rádiu priamy prenos zo súdu, ktorý súdi Majerského; hnevá sa na svojho muža Miša Černeka za to, akým spôsobom svedčí proti tomuto človeku; doma jej objasní, že ho prinútili takto svedčiť; súčasne sa v diele nachádza aj línia minulosti, v ktorej B. opisoval obdobie prvej republiky, mladosť Zity a obdobie SNP, keď sa u nej v chalupe Majerský ukrýval:

Ticho priložila do sporáka. Obrátila sa a bezradne hľadela pred seba, na myši so všetkým, čo sa v Lieskove stalo od začiatku októbra, keď nemecké vojsko vytlačilo z Lieskova partizánov a vypálilo sedemnašť chalúp. Myslela na chlapcov, ktorých Nemci odviehli, na upalené ženy a deti. Ľudia sa udávali, bože...! Gardisti udávali a potom sa udávali sami. Pre všetcičo sa udávali, vyzrádzali. Staré hriechy im popri-chádzali na um, škrtečky, zvyady, stare súdy a pomsty... Bože, čo teraz? Keby tak niekto vedel, že je tu partizán! Aho človek môže udat človeka? Mala ho vyhnat ako psa, mala mu povedať, aby sa vrátil, odkiaľ prišiel, aby siel inde. Mala, bože môj, mala mu povedať – veď mu aj povedala – čo teraz? Terajší Nemci nie sa tu najhorší, ale mekedy chodia po domoch, kupujú mlieko, ovocie – nič násilu neberú, platia za všetko, aj za chlieb. Zita lesknúcimi sa očami bezradne pozrela na chlapca, rozpaleného od ťažkej chrípky.

Majerskému prišlo ľúto, že sa k nej zle zachoval, teraz ležal v jej posteli prikrytý ťažkými perinami a počúval, čo robí v kuchyni spolu s Nemcami, ktorí prišli kontrolovať chalupu:

Zita sa kolísala, chvela sa v strachu o chlapca, seba a Majerského, ležiaceho v izbe v jej zastlanej posteli. Kutikom ľavého oka sa dávala na dve mláčky vody pred kuchynskými a izbovými dverami a na schůnce a zmenšujúce sa stopy medzi nimi. Zbadajú to? A či to už zbadali? Bože...! Všetko vykona, čo budú chcieť, len aby nenašli Majerského. Biela košela sa jej chvela na prsiach.

Majerský sa triasol horúčavou, chladom, strachom o seba, o Zitu a jej chlapca, strachom, že sa na ňom trasu periny. Vzburená krv mu hnala do hlavy neznesiteľnú bolesť a jedinou myšlienku: nemal to vykonať! Ostať mal, kde bol...!

(Alfonz Bednár: *Hodiny a minúty*)

Keď Nemci chceli pokrŕtiť močom Zitinho syna, bránila svoje dieťa a kričala na Majerského, aby ušiel; Nemci vybehli a o chvíľočku začali nosiť ranených

Poznámky:

Roman **Sklený vrch** má pásmovú kompozíciu:

1. psychologický román, lebo je písaný v prvej osobe formou denníka hlavnej postavy, 2. povstalecký román, lebo povstanie je stále v pozadí konania a myslenia ľudí, 3. román s tajomstvom, lebo počas celého deja je jedna z postáv tajomná a nič o nej nevedíme, všetko sa dozvedáme až na konci. Bednár kládol dôraz na individuálne osudy postáv a prvky lyrizácie: vykreslenie Tichej doliny pomocou umeleckých opisov, príroda je tu partnerom človeka; rozprávka *O sklenom vrchu*; symbolika čísla tri – tri vrchy v Tichej doline, tri etapy a traja muži v Eminom živote, tri návraty do doliny, tajomnosť mužského hrdinu.

Kolíska

Zita Furková žila s matkou a obe sa vybrali do Čiech do služby na majer. Safarom bol Majerský. Zita sa mu páčila. Narozprával jej, že ju chce za ženu. Čakala s nim dieťa. Dozvedela sa, že je ženatý a má dve deti. Zita prišla o dieťa i o muža (dohodil ho Majerský). v Čechách sa opäť vydala za Miša Černeka, ktorý postavil chalupu v Lieskove. Počas SNP bol veliteľom partizánov. Vypočítavý Majerský išiel k partizánom preto, lebo túžil, že po vojne ocenia každého, kto sa zúčastní bojov. Zapálili sa mu oči od beloby snehu a zbehol do dediny, kde vošiel do Zitinho domu (ukážka).